

Küreselleşmenin Yarattığı Yoksulluk: Çocuk Yoksulluğu

The Poverty Created By Globalization: Child Poverty

İSMET EMİR KUDUBEŞ*
ASLI AKDENİZ KUDUBEŞ**
MURAT BEKTAŞ**

Geliş Tarihi: 25.08.2015, Kabul Tarihi: 02.03.2017

ÖZ

Günümüz dünyanın popüler kavramlarından olan küreselleşme birçok teknolojik gelişmeyi beraberinde getirmekle birlikte, bazı olumsuzluklar da yaratmaktadır. Bu olumsuzlukların başında gelen gelir eşitsizliğinin yarattığı yoksulluk en çok çocukları dolayısıyla da geleceği etkilemektedir. Buradan hareketle önlenmesi/tehdit alınması gereken konuların başında gelen çocuk yoksulluğu çocuk işçiliği, çocuk gelin, eğitimsiz toplum, yüksek suç oranı gibi birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Ailelerinin yoksul olması nedeniyle yoksul olan çocuklar bu sorunu hem sosyal hem ekonomik hem de sağlık açısından yaşamakta ve bu durum ölümlerine neden olabilmektedir. Neo - liberal politikalarla birlikte her geçen gün daha da güçlenen küresel dünya günde neredeyse 18 bin çocuğun ölmesini engelleyememektedir. Burada en önemli görev devletlere düşmektedir. Çünkü çocuk yoksulluğu tüm toplumu ilgilendiren/etkileyen ve kronik olması nedeniyle önüne geçilmesi ancak bilinçli devlet yönetimiyle mümkün olabilecek önemli bir sorundur.

Anahtar kelimeler: Çocuk; çocuk yoksulluğu; küreselleşme; yoksulluk.

ABSTRACT

Although globalization, a popular concept in today's world, has brought together many technological developments, it has created some inconveniences as well. The poverty created by inequality of income which takes place on top of the list of inconveniences hits mostly children, thus affecting the future. Child poverty which comes on top of the list of issues to be handled as a starting point, brings many issues such as child labor, child brides, uneducated society, high rate of crime together. The poor children who become poor because of their families' poverty live this problem both socially and economically plus in terms of health issues. Those issues cause their deaths. The global world getting stronger day by day thanks to Neo-liberal policies cannot stop the deaths of nearly 18 thousand children every day. The most important role is for the governments. Because child poverty is an important issue both concerning/affecting the whole society and due to its chronic nature, it must be avoided only by conscious governmental regulations.

Keywords: Child; child poverty; globalization; poverty.

Küreselleşme, 80'li yılların sonlarında bu kavramlar birlikte küresel gelişim, küresel politika, küresel yoksulluk, küresel strateji vb. kavramlardan söz edilmeye başlanmasıyla tanımlanması oldukça güç bir kavram haline almıştır. Bunun en önemli nedeni ise kavramın teorik ve uygulamada farklı yorumlamalara açık olmasıdır.^[1] Bu tanımlardan en açık olanı, küreselleşmeyi dünyanın birbiri ile bağlantılı tek ve büyük bir pazar haline gelmesi şeklinde ifade eden tanımlamadır.^[2,3] Diğer bir tanım ise küreselleşme, dünya genelinde, malların, hizmetlerin, finansal piyasaların, yatırımların, teknolojinin, üretim faktörlerinin, bilginin, eğitimin, demokrasinin, kültürün, hukukun, siyaset ve çevresel faktörler gibi ortak değerlerin sürekli ve hızlı bir biçimde bölgesel veya ulusal sınırları aşarak uluslararasılaşma sürecidir.^[4] Genellikle olumsuz bir olgu olarak tanımlanan küreselleşmeyi, olumlu şekillerde tanımlayanlar da bulunmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte uluslararası yatırımların artacağı, artan bu yatırımların ülkelerin ve dünyanın zenginliğini arttıracağı ileri sürülmektedir.^[5]

Küreselleşmenin tarihsel süreci genelde üç aşamalı olarak kabul

* İE Kudubeş, Bilim Uzmanı
Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Politikası Anabilim Dalı, İzmir

** A Akdeniz Kudubeş, Öğr. Görv.; M Bektaş, Doç. Dr
Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, İzmir
Yazışma Adresi / Address for Correspondence:
Aslı Akdeniz Kudubeş, Araş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Yerleşkesi, 35340 İnciraltı / İzmir
Tel.: 0 232 412 47 65 Faks: 0 232 412 47 98
e-posta: asliakdeniz@hotmail.com

edilmektedir. Birinci aşama Macellan'ın başlattığı, Sebastian del Kano'nun tamamladığı yolculuk ile 16. yüzyılda başlamakta, keşifler ve sömürge çalışmaları ile hızlanmaktadır.^[6] Bu aşama 18. yüzyılda Merkantilizm ile sonlanmaktadır.^[7] İkinci aşama Sanayi Devrimi ile başlamaktadır.^[7] Üçüncü ama ise, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde, gelişen teknolojiyle birlikte sömürgeci ülkenin, sömürdüğü ülke ile olan bağları kuvvetlenmiştir. Kuvvetlenen bu bağ, dış ticaret, gümrük işlemleri ve kota gibi kısıtlamaların da ortadan kalkmasına yol açmıştır. Kalkan bu sınırlamalar sömürgeci ülke ürünlerinin, kolayca etkileri altındaki pazarları ele geçirmesine imkân vermiştir.^[11] Bu üç temel aşama sonucu en olgun aşamasına ulaşan küreselleşme, beraberinde birçok olumsuzluk da getirmektedir. Bu olumsuzlukların en başında ise gelir dağılımındaki adaletsizliğin artmasının bir sonucu olan yoksulluk gelmektedir.^[11]

Yoksulluk

Yoksulluk, kişilerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için gereken temel ihtiyaçları karşılamada zayıf/çaresiz kalma durumudur. Son 50/60 yılda ülkeler bazında ciddi gelir artışı olmasına rağmen yoksulluk günümüzün en önemli sorunlarından biridir.^[8,9] Dünya Bankası, günlük 2 ABD doları (\$) yoksulluk sınırını olarak belirlemiş, dünyada 2.8 milyar kişi (dünya nüfusunun % 46'sı) bu sınırın altında yaşamaktadır. Aynı zamanda 1.2 milyar kişi ise açlık sınırı olarak kabul edilen günlük 1 doların altında yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır.^[8]

Yoksulluk ilk kez Seeböhm Roventree tarafından 1901 yılında tanımlanmıştır. Roventree yoksulluğu, toplam gelirin, biyolojik varlığın devamı için gerekli olan yiyecek, giyim vb. asgari düzeydeki fiziki ihtiyaçları karşılamaya yetmemesi olarak tanımlamıştır. Yoksulluk yalnız yeterli besine sahip olmama ya da açlık değil barınma, altyapı, giyim, eğitim, sağlık, kültür gibi ihtiyaçlardan mahrum kalma olarak tanımlanabilir. Son yıllarda dünyada artan ekonomik ve sosyal sorunlar yoksulluğunda artmasına neden olmuştur.^[10] Günümüzün önemli sorunlarında biri olan yoksulluk, Avrupa'da kapitalizmin 16. yy. ortaya çıkmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bu dönemde tarımın ticaret halini alması, tarımdaki olumsuz etkilenme sonucunda geçimini sağlayamayan bireylerin şehirlere göç etmesi, artan talebin karşılanamaması, sanayinin artan iş talebini karşılayamaması günümüz yoksulluğunu tanımlayan önemli gelişmelerdir.^[11]

Günümüzde yoksulluk derinleştirilmiş ve tanımlama açısından da çeşitlendirilmiştir. Temel olarak mutlak, görel ve insani yoksulluk olarak ayrılabilir. Bizim yoksulluk kavramını, öznel, nesnel, kırsal, kentsel yoksulluk olarak detaylandırabilmekteyiz.

Mutlak Yoksulluk

Bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için karşılanması

gerekli olan ihtiyaçlara ulaşamama durumunu olarak tanımlanmaktadır.^[12] Bu tanım, ülkelerin gelir düzeyinden bağımsız olarak geliri günlük 1 doların altında olan kişileri ifade etmektedir.^[13]

Önemli iki unsur mutlak yoksulluk seviyesini belirlemektedir. Birincisi, ailenin fert sayısı ile en az gereksinim duyulan mal ve hizmet; ikincisi ise, bu mal ve hizmetlerin fiyatlandırılması. Bu ikisinin oranlaması ile elde edilen değer yoksulluk çizgisi olarak tanımlanmaktadır. Birey veya hane halkından geliri, belirlenmiş yoksulluk çizgisinden az olanlar yoksul, fazla olanlar ise yoksul olmayanlar olarak sınıflandırılmaktadır.^[10] Mutlak yoksulluk sınırının belirlenmesinde küresel dünyadaki ülkelerin bulunduğu şartlar göz önüne alınarak her ülke için ayrı bir sınır belirlenmektedir. Bu sınır az gelişmiş ülkelerde yaşayan kişiler için günde 1\$ kabul edilirken, Latin Amerika için 2 Dolar, Doğu Avrupa ülkeleri için 4 Dolar, gelişmiş ülkeleri için 14.40 Dolar olarak belirlenmiştir.^[14] Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)'na göre 2014 yılı itibarıyla yaklaşık 1 milyar insan günlük 1 doların altında hayatını sürdürmeye çalışmaktadır.^[15] Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'e göre ise 2007 yılı itibarıyla Türkiye'de günlük 1 doların altında yaşayan insan kalmamıştır.^[16]

Görel Yoksulluk

Bireylerin sahip oldukları gelirin, toplumun sahip olduğu ortalama gelire olan mesafesi olarak tanımlanabilmektedir.^[10] Bireylerin gelirlerinin yaşadıkları toplumun ortalama gelirinden belli oranda az olması görel yoksulluk olarak belirtilmektedir.^[17]

İnsani Yoksulluk

"İnsani Yoksulluk" (Human Poverty) kavramı ilk kez Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (UNDP) 1997 İnsani Gelişme Raporu ile tanımlanmıştır. İnsani yoksulluk, insan yaşamını sürdüreceği temel ihtiyaçlar olan alt yapı, mal ve hizmet ulaşmama ya da ulaşımında sınırlılıklar/kısıtlamalar yaşama olarak tanımlanmaktadır.^[17] TÜİK'in 2013 yılı araştırmasına göre, Türkiye'de nüfusun %0.6'sı günlük 2.15\$'ın, %2.06'sı ise 4.3\$'ın altında gelir elde etmektedir. Ayrıca, Türkiye'de 2009 yılı itibarıyla nüfusun %0.48'i gıda yoksulluğu (diğer bir ifade ile açlık), %18.08'i ise yoksul kategorisine girmektedir.^[16]

Yoksulluğun irdelenmesinde bu üç temel yoksulluk kavramlarının yanında diğer yoksulluk tanımlamalarından da bahsedilmesi gerekmektedir.

Öznel Yoksulluk

Toplumun değil bireylerin tanımlamalarının ön planda olduğu, bireyin kendini yoksul olarak kabul ettiği yoksulluk türü olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin topluma karşı kendilerini, ulaşamadıkları ve mahrum kaldıkları şartlardan dolayı yoksul hissetmeleridir.^[14]

Nesnel (Objektif) Yoksulluk

Yoksulluğu ortaya çıkaran sebepleri, yoksulluğu azaltmak için yapılması gereken girişimleri ve yoksullukla ilgili değerlendirmeleri içeren yaklaşımdır.^[18] Tanımlanmasında bilimsel çalışma sonuçlarıncaya ortaya konulan minimum yaşam düzeyi kriterlerinin kullanıldığı yoksulluk türüdür.^[19]

Kırsal Yoksulluk

Kırsal alandaki iş imkanlarının daralması sonucu ortaya çıkan gizli işsizliğin açık işsizliğe dönüştüğü yoksulluktur.^[14]

Kentsel Yoksulluk

Gelir azlığı, kentsel hizmetlerden yararlanmadaki yetersizlikler, varoşlarda yaşamayı, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerden daha az yararlanmayı içeren yoksulluk.^[20]

Yoksulluğun Nedenleri

Yoksulluğun toplumdan topluma ve ülkeden ülkeye değişen birçok nedeni bulunmaktadır. Yoksulluğun nedenleri arasında; hızlı nüfus artışı, dengesiz vergi dağılımı, faiz ve rant, doğal afetler, çalışmayacak kişi sayısı, ekonomideki tekelleşmeler, enflasyon ve işsizlik gibi faktörler yer almaktadır.^[21] Nedeni ne olursa olsun yaratılan yoksulluktan en çok zarar gören kesim çocuklardır. Aileyi oluşturan yapının en savunmasız kesimini oluşturan çocuk yoksulluğun sonuçlarını ekonomik, sağlık, eğitim, çevre gibi birden çok alanda hissetmekte ve bu durumdan zarar görmektedir. Bu nedenle çocuk yoksulluğu ele alınması gereken önemli bir sorundur.

Çocuk Yoksulluğu

Yoksulluğun süresi uzadıkça, çocuğun yaşı küçüldükçe ve ailenin yoksulluk seviyesi arttıkça, çocuklar yoksulluktan daha fazla etkilenmektedir.^[22] İlk zamanlarda çocuk yoksulluğu, yoksul aile çocuğu gibi algılanırken, 1980'li yıllarla birlikte çocuk yoksulluğunun ayrı bir kavram olarak değerlendirilmesi gerektiği savunulmaya başlanmıştır.^[23] Çocuk yoksulluğu, özellikle çocukların özel ilgi/ korunmaya ihtiyaç duyduğu ve güçsüz/zayıf olmaları nedeniyle onlara ait hakların düzenlenmesi gerektiği görüşü sonucunda ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte çocukların yoksulluk algılarının da yetişkinlerden farklı olduğu bilinmektedir. Bu durum da çocuk yoksulluğunun ayrıca değerlendirilmesini kaçınılmaz hale getirmektedir.^[24] Literatürde, çocukların geliri olmadığı için "yoksul" sayılmayacağını belirten bazı kaynaklar olmasına rağmen, çocuk yoksulluğu günümüzün en can yakıcı sorunlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.^[25]

Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (United Nations International Children's Emergency Fund =UNICEF)'in 2005 yılında yayınladığı raporda, yoksul çocukların sağlıklı büyüme, gelişme ve yaşama için gerekli olan maddi/manevi/duygusal

kaynaklardan yoksun kaldıkları, çocuklara verilen haklardan yeteri kadar yararlanamadıkları, sahip oldukları potansiyellere ulaşamadıkları vurgulanmaktadır. Bunun sonucunda da yaşadıkları topluma eşit ve tam üyeler olarak katılmakta dezavantajlı duruma gelmektedirler.^[26] UNICEF çocukluk dönemindeki ölüm oranlarını, beş yaş altı düşük persantilli çocuk oranını, nüfusun temiz suya ulaşma oranını, tam aşılı çocuk oranını ve ilköğretime başlayan çocuk oranını çocuk yoksulluk oranı olarak kabul etmektedir.^[27] Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development=OECD) üyesi ülkeler ise çocuk yoksulluğunu; aile içinde kaynakların adil dağıldığı varsayıldığında, ailenin çocuğa ayırdığı kaynağın, o toplumdaki çocuklara ayrılan ortalama kaynağın yarısından az olması olarak tanımlanmaktadır.^[26]

UNICEF'in 2014 yılı "Dünya Çocuklarının Durumu" raporunda çocuk yoksulluğunun ciddi boyutlara ulaştığı, beş yaş altı yaklaşık 6.6 milyon çocuğun büyük çoğunluğu önlenbilir nedenler yüzünden yaşamını yitirdiğini ve bu çocukların temel haklardan yeteri kadar yararlanmadığı vurgulanmıştır. Ayrıca bu raporda, bütün dünyada çocukların %15'inin eğitim, oyun ve sağlıklı koşullarda büyüme gibi haklardan mahrum bırakan bir işte çalıştığı belirtilmektedir. Ayrıca 2014 yılında, her gün yaşamını yitiren 18.000 çocuktan önemli bir bölümünün ölüm nedeni ise yoksulluk ve yoksulluğun yarattığı sonuçlardır. Yine bu rapora göre sanitasyon imkanları ve hijyen yetersizliği nedeniyle her gün ortalama 1400 çocuk ishalden ölmektedir.^[28]

Çocukların en temel haklarının başında gelen eğitim hakkı da günümüzde hala gasp edilmektedir. İlköğretimden orta öğretime devam incelendiğinde dünya genelinde erkek çocukların %64'ü, kız çocuklarının ise %61'i okula devam ederken, az gelişmiş ülkelerde bu rakamlar sırasıyla %36 ve %30 şeklinde belirtilmektedir.^[29]

Yoksulluk gelişmiş ülkeler içinde bir sorun olup, bu ülkelerde doğan 10 çocuktan biri aşırı yoksulluk içinde yaşamaktadır. Bununla birlikte yoksulluk çocukların hem bedenlerini hem de zihinlerini olumsuz etkilemekte, kuşaktan kuşağa geçerek kısır bir döngü oluşturmaktadır. Bu yüzden yoksulluğun önlenmesine çocukluk çağında başlanması ve yoksulluğun çocuk üzerinde etkilerinin bilinmesi önemlidir.^[27] Türkiye'de ise yaşayan 4.6 milyon çocuğun maddi yoksulluk çektiği, %40.3'ünün ısınma ve %40.8'inin giysi ihtiyacını yeterli karşılayamadığı belirtilmektedir. Ayrıca, Türkiye'de çocukların %5.1'i hiç et, tavuk ya da balık tüketmemektedir.^[30] Bu veriler çocuk yoksulluğunu ne kadar önemli olduğunu ve istenmeyen birçok sonuca yol açtığını ortaya koymaktadır.

Çocuk Yoksulluğunun Sonuçları

Yoksulluk, çocuklar üzerinde ekonomik, çevresel, sosyal ve sağlık gibi birçok alanda olumsuz sonuçlar yaratmaktadır. Çocuk yoksulluğu tartışılırken, söz konusu yoksulluğun yarattığı sonuçlardan da bahsedilmelidir.

Çocuk İşçiliği

Ekonomik bakımdan yetersiz olan ailelerin çocukları, belirli yaşa geldiğinde bir gelir kalemi olarak görülmekte ve çalıştırılmaktadır. Bu durum çocukların fiziksel ve mental açıdan zarar görmelerine neden olmaktadır. Bu nedenle yoksulluğun ekonomik etkilerinin başında çocuk işçiliği gelmektedir. Bu durum hem Dünya'da hem de Türkiye'de sıklıkla görülmektedir. Dünya çapında 5-15 yaş arası 105-110 milyon çocuğun, büyük bölümünün kırsal alanda olmak üzere, tam zamanlı çalıştırıldığı belirtilmektedir. TÜİK'e göre, Türkiye genelinde 6-17 yaş grubundaki çocuk sayısı 15 milyon 247 bin kişidir. Bu çocukların %66.5'i kentsel alanlarda yaşamaktadır. Yaş aralıklarına göre, 6-14 yaş grubundaki çocukların % 2.8'i, 15-17 yaş grubundaki çocukların ise %25.3'ü okula devam edememektedir.^[31] Okula devam edemeyen çocukların büyük kısmı çalışmaktadır. Bu çocuklar eğitimlerinden geri kalmakta, sosyalleşme ve toplumsallaşma fırsatlarından yararlanamamaktadırlar. Bu çocuklar, yerli olarak beslenememekte, kötü çevre koşullarında yaşamakta ve suça itilebilmek gibi çeşitli risklerle karşılaşmaktadır.^[32]

Çevresel Sonuçları

Yoksulluğa bağlı olarak kırsaldan kente olan büyük göçler, aşırı kalabalık, kötü nitelikli konut, temiz su sorunu, güvenli sanitoryona erişim zorluğu ve kötü ısınma koşulları gibi sorunlara ve bu sorunların yarattığı sağlık sorunlarında artışa yol açmaktadır. Çocukların yaşadığı ev koşullarının sağlıksız olması ve hijyen eksikliği, çocuk ölümlerini artırıcı bir etkiye sahiptir. Ev ortamında temiz içme suyunun bulunmaması, tuvaletin kanalizasyona bağlı olmaması, evde sigara kullanımı, kalabalık ev ortamı çocukların daha fazla enfeksiyona maruz kalmalarına yol açarak çocuk ölümlerini artırmaktadır.^[33] TÜİK'e göre, evlerin %39.7'sinin çatı problemi, evde nem ve pencere sorunları olduğu, %42.2'sinin ise ısınma sorunu yaşadığı belirtilmektedir.^[30]

Sosyal Sonuçları

Yoksul çocukların kaliteli bakım almadığı veya okul öncesi eğitime katılma şanslarının olmadığı, okula erişimde, okul malzemelerini satın almada veya ders çalışacak yer bulmada güçlükler yaşadığı belirtilmektedir.^[9] Yüksek yoksulluk içinde yaşayan çocuklar okula gitmeleri dahi, yaşadıkları beslenme sorunları, bebeklik-süt çocukluğu ve oyun çocukluğu dönemindeki uyarıcı eksiklikleri sahip oldukları becerileri tam olarak sergilemelerini engellemekte, çocukların derslere yönelik dikkatlerini toplama da zorluk yaşamalarına ve okul başarısızlıklarına yol açabilmektedir. Ailelerin çocuk için oluşturduğu hem ekonomik hem duygusal hem de sosyal ortam çocuğun zihinsel gelişimini de olumlu olarak etkileyecektir. Ancak yoksul aileler fiziksel şartları sağlayamamanın yanı sıra yaşanan kültürel ortamı da iyileştiremezler.^[34] Gelir düzeyi düşük ailelerin, genelde eğitim seviyesi düşüktür ve kendilerine benzer bir ortamda yaşamaktadırlar. Bununla birlikte, eğitim seviyesi yükseldikçe çocukların ileriki dönemlerinde yoksul olma riski azalmakta-

dır. Diğer taraftan, sadece eğitim olarak yoksul çocukların bu kısır döngüyü kırmaları oldukça zordur.^[34,41] Yoksul çocukların düşük okul başarısı, akran grubunun tepkileri ve okul personelinin yaklaşımları nedeniyle okulu bırakma oranı yüksektir.^[9,35-38] TÜİK'e göre çocukların %99.6'sı ilkökula, %94.5'i ortaokula, %76.7'si ortaöğretime devam etmektedir. Ancak okul öncesi eğitimde ciddi eksiklikler bulunmaktadır. Yine TÜİK'e göre 2013-2014 öğretim döneminde 3-5 yaş arası çocukların sadece %27.7'sinin okul öncesi eğitim alabildiği belirtilmektedir.^[39] Eurostat'ın verilerine göre gelişmiş ülkelerde bu oranların %90'ların üzerinde olduğu belirtilmektedir.^[40]

Çocuğun toplumun en temel yapı taşı olması, çocuk yoksulluğunu bir anlamda toplumun yoksulluğu haline getirmektedir. Bu nedenle, çocuk yoksulluğunun önemli sonuçlarından biri olan suç ve yasa dışı davranışlarında tartışılması önem taşımaktadır.

Yaşanan yoksulluğu gidermeye katkı sağlamak amacıyla çalışan çocuklar istismarla karşı karşıya kalabilmekte, suça karşılaşılabilmekte ve suça karışan çocuk sayısı her yıl artmaktadır. Yoksul ailelerin yaşadıkları çevrede uygun olmayan rol modellerin çok sayıda olması da çocuklarda suç oranlarının artmasına neden olabilmektedir.^[41] TÜİK'e göre, 18 yaşından küçük 273.571 çocuğun bir sebeple güvenlik birimlerine getirildiği ve bu çocukların 43 bininin adam yaralama/öldürme, yaklaşık 36 bininin hırsızlık/gasp, 10.500'ünün uyuşturucu madde kullanımı/satımı nedeniyle güvenlik birimlerine getirildiği belirtilmektedir.^[39] Yaratılan bu suç ağının yanında sokakta yaşayan/yaşamak zorunda olan çocuklarla birlikte toplumsal huzurun da bozulması kaçınılmaz bir hal almaktadır. Çocuk Hakları Sözleşmesinde yer alan haklar doğrultusunda, çocuk yoksulluğunun sosyal sonuçları çocukların eğlence, dinlenme ve kültürel etkinlikler için zamana sahip olma hakkını, özgürlükten yoksun bırakıcı uygulamalardan korunma hakkını, uyuşturucu bağımlılığından korunma hakkını, cinsel sömürüden korunma hakkını, satış, kaçırılma ve zorla alıkoymadan korunma hakkını, diğer suistimal biçimlerinden korunma hakkını, işkenceden korunma hakkını ve silahlı çatışmalardan dolayı ya da dolaysız korunma hakkını engellemiş olmaktadır.

Sağlık Alanındaki Etkileri

Yoksul çocuklar, hakları en fazla ihlale uğrayan çocuklardır. Çocuk yoksulluğuna bağlı beslenme bozuklukları oluşmakta, akut ya da kronik hastalıklar ortaya çıkmakta ve ev kazaları yaşama riskleri artmaktadır. UNICEF'in belirlediği çocuk yoksulluğunun göstergelerine göre Türkiye'de 2013 yılında bebek ölüm hızı %10.8, 1-4 yaş çocuk ölüm oranı %14.6 ve bodur çocuk oranı %2.3 olduğu belirlenmiştir.^[42,43]

Çocuk yoksulluğunun sağlık üzerindeki en önemli sonucu beslenme yetersizliğidir. Yoksulluk, bebeklerin düşük doğum ağırlıklı olmasına, eve giren besinlerin yetersizliğine, anne sütünün erken kesilmesine ve annenin beslenme yetersizliğine

neden olarak çocuklardaki beslenme bozukluğuna yol açmaktadır. Tüm dünyada beş yaş altı çocuk ölümlerinin üçte birinden beslenme yetersizlikleri sorumludur. Özellikle yeterli protein, vitamin ve mineral alamayan çocuklarda zihinsel becerilerde, psikomotor becerilerde ve IQ'de düşüklük görülebilmekte, ileri derecede beslenme yetersizlikleri ölüme bile yol açabilmektedir.^[35,38,44] Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA)'nın 2013 verilerine göre, her beş yaş altı 10 çocuktan birinin bodur (yaşına göre kısa), bodur olan çocukların üçte birinin ise ciddi derecede bodur olduğu saptanmıştır.^[45] Özellikle yoksul çocuklarda gelişme geriliği, diyabet, obezite ve hipertansiyon gibi kronik hastalıklar daha fazla görülebilmektedir.^[35,41]

Uygun olmayan çevre koşulları başta diyare ve hepatit olmak üzere bir çok bulaşıcı enfeksiyona neden olabilmektedir. Dünyada her gün beş yaş altı 1800 çocuk kirli sular, sanitasyon eksikliği ve hijyen yetersizlikleri nedeni yaşamını yitirmektedir.^[32,35] TÜİK'in yaptığı çalışmada, çalışma başlamadan önceki iki hafta içinde altı yaş ve altı çocukların %27.9'unun ishali bir hastalık geçirdiği belirlenmiştir.^[42] Yine uygun olmayan ev koşulları çocuklarda solunum sistemi hastalıkları oranını artırırken, ayrıca uygun olmayan ev koşullarında yemek pişirilmesi ve uygun olmayan yakıtların kullanılması da hem solunum sistemi hastalıklarının artmasına hem de hava kirliliğine katkı sağlamaktadır.^[32,41,46]

Yoksul çocukların uygun olmayan ev koşullarında yaşamalarının diğer olumsuz bir sonucu ise ev kazalarıdır. Yoksul aileler yeterli bakım ve desteği sağlayamadıkları için çocukların yaşadıkları ev kazaları oranları artmaktadır. Yoksul çocuklar, ebeveynleri kazaların çocuk sağlığı üzerinde olumsuz etkilerinden yeteri kadar haberdar olmamaları, ev ortamını riskler açısından düzenleyememeleri, eğitim programlarından ve sağlık hizmetlerinden yeterli yararlanamamaları nedeniyle ev kazaları açısından daha fazla risk altında bulunmaktadırlar.^[47]

Çocuk Yoksulluğunun Yarattığı Sonuçları Azaltmada Uygulanması Gereken Girişimler

Çocuk yoksulluğunun ekonomik, sosyal ve çevresel sonuçlarının azaltılması için yapılması gereken birçok girişim bulunmaktadır. Öncelikle, çocukların fiziksel ve zihinsel gelişmelerini ilerletebilmelerine ve topluma katılabilmelerine olanak sağlayacak yeterli maddi kaynaklarla büyümesi sağlanmalıdır. Sorunun kademeli olarak azaltılması ve sonucunda ortadan kaldırılması için hedef ve zaman çizelgeleri oluşturulmalı ve bunları izlemek amacıyla çocuk yoksulluğunu doğru şekilde tanımlayabilme ve ölçebilme kapasitesi oluşturulmalıdır. Ayrıca, çocuk yoksulluğunun devlet bütçesinin yapısında, vergi ve yardım politikalarında yer alan önceliklerden etkilendiği gerçeği kabul edilmelidir. Düşük gelirli ailelerden gelen çocukların karşılaştığı zorlukları hafifletmek, çocuk ve ailelere güç vermek ve bunların yoksulluk döngüsünden çıkabilmesine olanak sağlamak için uzun süreli bir strateji oluşturulmalıdır. En önemli girişimlerden biri ise

uluslararası geçerliliği olan Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne destek verilmesidir.^[32] Toplumsal eşitsizlikleri rotadan kaldırarak işsizliği azaltacak sosyal programlarla birlikte sağlık ve eğitime daha fazla kaynak aktarılmalıdır. Yoksul ve sabit bir geliri olmayan tüm ailelere ekonomik destek sağlanmalıdır. Yoksulluğun yoğun olduğu bölgelerde/mahallelerde ücretsiz kreş ve anaokulları açılmalıdır.^[38] Yoksul bölgelerdeki okullarda çocuk/ebeveynlere yönelik destekleyici psikolojik hizmetler sunulmalı ve çocuklara yaşam becerileri kazandırıcı aktiviteler yapılmalıdır.^[25,26]

Çocuk yoksulluğunun sağlık üzerindeki olumsuz sonuçlarını azaltmada sağlık profesyonellerinin özellikle hemşirelerin uygulaması gereken girişimler de bulunmaktadır. Hemşire çocukların sağlığını korumayı, geliştirmeyi ve bozulduğu durumlarda ise iyileştirmeyi hedefler.^[9,48] Yoksul çocuklarda görülen hastalıkların bir çoğu önlenbilir sağlık problemleridir.^[49,50] Bu nedenle de hemşirelerin sağlığı koruma ve geliştirme rolleri yoksul çocuklarda görülen hastalıkların önlenmesinde ön plana çıkmaktadır.^[51-53] Özellikle aile ve çocuğa yaşadıkları ev/çevrenin incelenerek gereksinimlerin saptanması, bu gereksinimler doğrultusunda eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin planlanması birçok hastalığı ve ölümü önleyebilir.^[49,50,54] Ev ve çevre düzenlemesi yapılarak eğitimler planlanarak önemli bir çocukluk dönemi sorunu olan kazalar da önlenbilir.^[55] Özellikle sağlıklı suya ulaşma ve uygun yaşam çevresi oluşturmada toplumsal ve kurumsal bazdaki destek/işbirliği çocukların sağlıklarının korunmasına, sürdürülmesine ve geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.^[50,56] Ayrıca yoksul çocukların sağlıklarının korunmasında, çocuk/ailelerin duygusal gereksinimlerinin karşılanması, etkin çocuk-ebeveyn iletişiminin başlatılması/sürdürülmesi ve aile stres faktörlerinin belirlenmesi ve uygun girişimler planlanması gerekmektedir. Hemşire, çocukların duygusal, düşüncsel ve davranışsal sağlığını değerlendirmeli, riskli çocuk/aileleri belirlemeli, sağlıktan sapma durumlarında önerilen tedaviyi gerçekleştirmelidir.^[9,50,53] Diğer önemli bir sorun olan madde kullanımı ise, maddeye ulaşımın zorlaştırılması, yaşamın çevrede uygun rol modellerin oluşturulması, riskli olan ve olmayan çocuk/ailelerine yönelik eğitimlerin/girişimlerin planlanması ile önlenbilir.^[9,55-60]

Sonuç

Günümüzün en favori kavramlarından biri olan global dünya ve küreselleşmenin yarattığı olumsuzluklar, beraberinde getirdiği pozitif etkiden büyük oldukça bu kavram ve sonuçlar tartışılmaya devam edilmelidir. Yüzyıllardır medeniyetler tarafından katkı sunulan küresel iç içe geçmişliğin yarattığı eşitsiz dünya, toplumun büyük ya da küçük ayırt etmeden her kesimini etkilemekte ve yaşamlarını doğrudan değiştirmektedir. Ortaya çıkan eşitsizliğin en çok zarar gören kesimi ise toplumun geleceğini temsil eden ve en savunmasız kesimini oluşturan çocuklardır. Bu nedenle çocuk yoksulluğu önem taşımaktadır.

Yoksulluğun çocuğa olan ekonomik, sosyal ve biyolojik etkilerini birbirinden ayırmak olanaksızdır. Yoksulluk

çocukların sağlıklı bir şekilde büyüme ve gelişmeleri için gerekli olan olanaklardan yoksun kalmalarına neden olmaktadır.^[9] Bizimde içinde yer aldığımız gelişmekte olan ülkeler incelendiğinde, kız çocukları yoksulluktan daha fazla etkilenmektedirler.^[9] Maddi yetersizlik yaşayan ailelerin yaptığı ilk hamlelerden biri olan çocuğu okuldan alma süreci kız çocukları için daha hızlı işlemektedir. Bu durumda eğitim alamayan kız çocukları, önce çocuk gelin sonra da yoksul çocuklar yetiştiren eğitim almamış anneye dönüşerek çocuk yoksulluğunun nesilden nesile aktarılmasında önemli bir rol oynamakta ve kısır döngünün istemeden de olsa devam ettirilmesine yol açmaktadır. Bu bakımdan Türkiye’de çocuk yoksulluğu başlığı cinsiyet farklılıkları gözetilerek ve pozitif bir ayrımcılık ile uygulanmalı buna yönelik yasal uygulamalar devreye sokulmalıdır.

UNICEF’e göre, işgücü piyasası koşullarının ve sosyal değişikliklerin gücü önemli olsa da çocuk yoksulluğu oranlarını aşağıya çekmek hükümetlerin yapabileceği bir uygulamadır. Tüm dünyada öncelikle az gelişmiş/ gelişmekte olan ülkeler ve diğer gelişmiş ülkeler devlet seviyesinde Dünya’daki çocuk yoksulluğu gerçeğini kabul etmeli ve sadece kendi ülkelerinde değil tüm dünyada yaşanan çocuk yoksulluğunu önlemeye yönelik politikaları geliştirmeli/uygulamalıdır.

KAYNAKLAR

1. Çeken H, Ökten Ş, Ateşoğlu L. Eşitsizliği derinleştiren bir süreç olarak küreselleşme ve yoksulluk. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi 2008; 9(2):79-95.
2. Şaylan G. Küreselleşmenin gelişimi. Ankara: İmge Yayınevi; 1997.
3. Yeung HW. The limits to globalization theory: A geographic perspective on global economic change. Economic Geography 2002; 78(3):285-305. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1944-8287.2002.tb00188.x>.
4. Çeken H. Küreselleşme, yabancı sermaye ve Türkiye turizmi. İstanbul: Değişim Yayınevi; 2003.
5. Farrel C. The growing pains on globalization. New York: Businessweek Online; 1999. p.27.
6. Tümtekin E, Özgüç N. Ekonomik coğrafya kalkınma ve küreselleşme. İstanbul: Çantay Kitabevi; 2005. s.29.
7. Oran B. Küreselleşme ve azınlıklar. 4. basım. Ankara: İmaj Yayınevi; 2001. s.5-6.
8. Kabaş T. Gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun nedenleri ve yoksullukla mücadele yolları. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. Adana: 2009.
9. Şener DK, Ocakçı AF. Yoksulluğun çocuk sağlığı üzerine çok boyutlu etkileri. Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi 2014; 13(1):57-69.
10. Dumanlı R. Yoksulluk ve Türkiye’deki boyutu. Ankara: DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yayını; 1996. s.6.
11. Buğra A. Yoksulluk ve Sosyal Haklar, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Derneği için hazırlanan danışman raporu 2005. http://www.spf.boun.edu.tr/docs/STGP_Bugra.pdf (Erişim Tarihi: 20.08.2015).
12. Kale HT. Bölgesel yoksulluk ve farklılaştırılmış politika önerileri. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yüksek Lisans Tezi. Hatay: 2007.
13. World Bank. World Development Report 2000/2001. <http://siteresources.worldbank.org/INTPOVERTY/Resources/WDR/English-Full-Text-Report/toc.pdf> (Erişim Tarihi: 09.08.2015).
14. Şengür M, Taban S. Yoksullukla mücadele stratejisi olarak mikro kredi uygulaması: Eskişehir ili örneği. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2012; 13(1):59-89.
15. United Nations Development Programme 2014. <http://www.undp.org/content/undp/en/home.html> (Erişim Tarihi: 20.08.2015).
16. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Yoksulluk çalışması 2013. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16204> (Erişim Tarihi: 18.08.2015).
17. T.C. Kalkınma Bakanlığı. Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/zet%20htis%20Komisyonu%20Raporlar/Attachments/66/oik586.pdf> (Erişim Tarihi: 16.08.2015).
18. Yıldırım Ö, Arpacıoğlu M. Dünyada ve Türkiye’de yoksulluğun analizi. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 2011; 4(2):60.
19. T.C. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı. Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar Komisyon Raporu 2009. <http://www.bayindirlik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 09.08.2015).
20. Aktan CC, Vural İY. Terminoloji, kavramlar ve ölçüm yöntemleri. Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını; 2002. s.6.
21. Adaçay FR. Ekonomik kalkınmada yoksulluk. Eskişehir: Nisan Kitabevi; 2008. s.32.
22. İlik B. Yoksulluğun temel belirleyicileri. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. Ankara: 1990.
23. Aktan CC, Vural İY. Yoksulluk: Terminoloji, temel kavramlar ve ölçüm yöntemleri. In: Aktan C. Editör. Yoksullukla mücadele stratejileri. Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını; 2002. s.39-70.
24. Avrupa Birliği. Politika çalışmaları bulguları, çocuk yoksulluğunun önlenmesi ve azaltılması. www.yoksulluklamicadele.org/icerik.php (Erişim Tarihi: 16.08.2015).
25. Dayıoğlu M. Türkiye’de çocuk yoksulluğu: Ölçüm yöntemleri ve yoksulluğun belirleyicileri. Ankara: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayını; 2007. s.82-105.
26. Smith R. Countering child poverty. BMJ 2001; 322:1137-1138.
27. Kurnaz ŞA. Türkiye’de çocuk yoksulluğu. T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Ankara: 2009.
28. United Nations International Children’s Emergency Fund (UNICEF). The State of the World’s Children 2005. [http://www.unicef.org/publications/files/SOWC_2005_\(English\).pdf](http://www.unicef.org/publications/files/SOWC_2005_(English).pdf) (Erişim Tarihi: 09.08.2015).
29. United Nations International Children’s Emergency Fund (UNICEF). Poverty Reduction Begins with Children 2000. http://www.unicef.org/publications/files/pub_poverty_reduction_en.pdf (Erişim Tarihi: 15.08.2015).
30. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF). Sayılarla dünya çocuklarının durumu 2014. <http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/Unicef%20SOWC%202014%20web.pdf> (Erişim Tarihi: 20.08.2015).
31. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Gelir ve yaşam koşulları araştırması 2013. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16083> (Erişim Tarihi: 18.08.2015).
32. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Çocuk işgücü anketi sonuçları 2012. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13659> (Erişim Tarihi: 18.08.2015).
33. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF). Dünya çocuklarının durumu: Kentsel bir dünyada çocuklar (UNICEF) 2012. https://www.unicefturk.org/haber_inside.php?id=161 (Erişim Tarihi: 20.08.2015).
34. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF). Çocuk yoksulluğunun önlenmesi 2006. <http://www.unicef.org/turkey/pdf/cp28c.pdf> (Erişim Tarihi: 10.08.2015).
35. Mayer, S. What money can’t buy: Family income and children’s life changes. Conley D, editor. Wealth and poverty in America. Chicago: The University of Chicago Press; 2003. p.115.
36. Anthony EK, King B, Austin MJ. Reducing child poverty by promoting child well-being: Identifying best practices in a time of great need. Child Youth Serv Rev 2011; 33:1999-2009. <http://dx.doi.org/10.1016/j.childyouth.2011.05.029>.
37. Fotso JC, Madise N, Baschieri A, Cleland J, Zulu E, Mutua MK, et al. Child growth in urban deprived settings: Does household poverty status matter? At which stage of child development?. Health & Place 2012; 18:375-384. <http://dx.doi.org/10.1016/j.healthplace.2011.12.003>.
38. Hannum E, Liu J, Frongillo E. Poverty, food insecurity and nutritional

- deprivation in rural China: Implications for children's literacy achievement. *Int J Educ Dev* 2014; 34:90-97. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijeducdev.2012.07.003>.
39. Hatun Ş. Çocuk Hakları Sözleşmesinin 13. yılında yoksulluk ve çocuklar üzerine etkileri. Ankara: Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi; 2002. s. 7-29.
40. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). İstatistiklerle çocuk 2014. http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=11&KITAP_ID=269 (Erişim Tarihi: 10.08.2015).
41. Eurostat. Early childhood and primary education 2014. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (Erişim Tarihi: 15.08.2015).
42. Durgun Ö. Türkiye'de yoksulluk ve çocuk yoksulluğu üzerine bir inceleme. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi* 2011; 6(1):143-154.
43. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Ölüm istatistikleri 2013. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16050> (Erişim Tarihi: 20.08.2015).
44. Sağlık Bakanlığı. Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2013. <http://saqlik.gov.tr/TR/dosya/1-97020/h/saglik-istatistik-yilligi-2013.pdf> (Erişim Tarihi: 20.08.2015).
45. Isanaka S, Mora-Plazas M, Lopez-Arana S, Baylin A, Villamor E. Food insecurity is highly prevalent and predict underweight but not overweight in adults and school children from Bogota, Colombia. *J Nutr* 2007; 137(12):2747-55.
46. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2013. http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TNSA_2013_ana_rapor.pdf (Erişim Tarihi: 20.08.2015).
47. Cousins LH. Deservingness, children in poverty, and collective wellbeing. *Child Youth Serv Rev* 2013; 35:1252-59. <http://dx.doi.org/10.1016/j.chilyouth.2013.04.012>.
48. Turan T, Ceylan SS. 0-6 yaş grubu çocukları olan annelerin ev kazalarını önlemek için aldıkları güvenlik önlemlerinin aile özelliklerine ve son bir aydaki ev kazaları sıklığına göre değerlendirilmesi. *Sağlık ve Toplum* 2007; 17(4):52-58.
49. Akça FA. Temel hemşirelik: Kavramlar, ilkeler, uygulamalar. 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Medikal Yayıncılık; 2008. s. 47.
50. Gürarslan NB, Karataş B. Yoksulluğun 1-4 yaş grubu çocuklarda hastalanma sıklığı üzerine etkileri. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi* 2013; 16(3):141-7.
51. Törüner EK, Büyükgönenç L. Çocuk sağlığı temel hemşirelik yaklaşımları. Ankara: Göktuğ Yayıncılık; 2012. s. 52-7.
52. Bahar Z, Aydoğdu NG. Sağlıkta özelleştirme, sağlıkta eşitsizlikler ve hemşirelik. *Türkiye Klinikleri Journal of Public Health Nursing-Special Topics* 2015; 1(1):1-6.
53. Aydoğdu NG, Bahar Z. Yoksul Kadınlarda sağlık inanç modeli ve sağlığı geliştirme modeli kullanımının meme ve serviks kanseri erken tanı davranışlarındaki değişime etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yükseköğümü E-Dergisi* 2011; 4(1):34-40.
54. Çapık C. Yoksul ve yoksul olmayan kadınlarda sağlık algısını etkileyen etmenlerin incelenmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. İzmir: 2006.
55. Bahar Z, Aydoğdu NG. Sağlıkta eşitsizlik ve hemşirelik. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yükseköğümü E-Dergisi* 2011; 4(3):131-6.
56. Turan T, Altundağ SD, Yorgancı M, Yıldırım Z. 0-6 yaş grubu çocuklarda ev kazalarının önlenmesi. *Ulus Travma Acil Cerrahi Dergisi* 2010; 16(6):552-7.
57. Aydoğdu NG. Sağlık hizmetlerinin kullanımına etki eden etmenlerin incelenmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. İzmir: 2007.
58. Ball JW, Bindler RC, Cowen KJ. *Child health nursing: Partnering with children & families*. 2nd ed. New York: Pearson Education; 2010. p. 1391-428.
59. Kaya Y, Şahin N. Kadınlarda madde kullanımı ve hemşirenin rolü. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi* 2013; 10(1):3-7.
60. Koyun A, Taşkın L, Terzioğlu F. Yaşam dönemlerine göre kadın sağlığı ve ruhsal işlevler: Hemşirelik yaklaşımlarının değerlendirilmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 2011; 3(1):67-99.